

Способи експлікації внутрішньої психологічної точки зору в творах британської постмодерністської літератури страждання

У. В. Рижка

Львівський національний університет імені Івана Франка
Corresponding author. E-mail: uliana_ryzha@ukr.net

Paper received 02.11.19; Accepted for publication 16.11.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2019-212VII63-14>

Анотація. Статтю присвячено дослідженню способів реалізації оповідної перспективи в творах британської постмодерністської літератури страждання. Зокрема, проаналізовано теорію підходів до інтерпретації точки зору Б. Успенського, де вчений виділяє чотири її рівні, позначивши їх як “рівень оцінки”, “рівень фразеології”, “рівень просторово-часової характеристики” та “рівень психології”. Основна увага зосереджена на вивченні психологічної точки зору. Виявлено, що психологічна точка зору, в свою чергу, поділяється на зовнішню та внутрішню, що впливає на об’єктивність або суб’єктивність передачі інформації; та перцептивну і оцінну, залежно від вживання дієслів лексико-семантичних груп розумових процесів.

Ключові слова: точка зору(оповідна перспектива), психологічна точка зору, зовнішня, внутрішня, перцептивна, оцінна точка зору.

Вступ. В процесі написання художнього твору автор завжди постає перед вибором – вести оповідь, посилаючись на свідомість, сприйняття та знання конкретної особи, тоді мова йде про реалізацію суб’єктивної точки зору, або ж описувати події тексту якомога об’єктивніше, вдаючись виключно до відомих йому фактів. Це стосується не лише мови художньої літератури, але й нашого з вами повсякденного побутового наративу. Розповідаючи про ту чи іншу подію, очевидно якої ми стали, маємо можливість озвучити тільки те, що безпосередньо чули і бачили на власні очі, тобто презентувати факти, або ж спробувати відтворити внутрішній стан, емоції учасників цієї події, зрозуміти, що саме спонукало та підштовхнуло їх до тієї чи іншої дії або вчинку. Оскільки зовнішніх спостережень для цього недостатньо, то ми намагаємося перейняти на себе внутрішню точку зору даної особи.

За цим принципом ставимо перед собою *завдання* – дати визначення поняттю “психологічної точки зору” та дослідити його вплив на структуру, зміст та форму художнього твору.

Огляд публікацій за темою. Сучасна світова лінгвістика, зокрема й українська, велику увагу приділяє розгляду проблеми точки зору. З’являється ряд теорій, які намагаються пояснити поняття та функції точки зору у літературному тексті. Серед досліджень, присвячених вивченню та аналізу точки зору в художньому тексті слід відзначити праці західних дослідників М. Баль, В. Бута, Ж. Женетта, Ш. Ріммон-Кенан, Ф. Штанцеля та інших. Теорії різняться між собою не тільки термінологією чи принципами типології, але й визначеннями поняття, закладеними в їхній основі. У вітчизняній науці точка зору довгий час розглядалась не як самостійна проблема, а виключно як спосіб організації оповіді (вчення про оповідь та образ автора В. Виноградова, прийом відсторонення Шкловського, вчення про діалогічність М. Бахтіна).

В Україні предмет вивчення точки зору та перспективи оповіді перебуває на етапі формування, над ним працюють І.А. Бехта [2, с. 206], Н.І. Бехта (львівська нарративна школа), Л. Штохман, Н.С. Буцикіна та ін. Вчені досліджують оповідні нарративні структури

художніх текстів з позиції їхньої філософії, діалектики та поетики, у вимірах когніції та дискурсу.

Першою вдалою спробою вивчення та аналізу точки зору виключно у лінгвістичному сенсі стала праця Б. Успенського “Поетика композиції”. Вчений запропонував теорію підходів до розуміння “точки зору” і виділив чотири рівні її розгляду, умовно позначивши їх як “рівень оцінки”, “рівень фразеології”, “рівень просторово-часової характеристики” та “рівень психології” [5].

Мета статті – з’ясувати, виокремити та дослідити специфічні лінгвальні засоби експлікації психологічної точки зору в художньому тексті.

Матеріали і методи. Наше дослідження базується на основних положеннях праці видатного лінгвіста Б. Успенського “Поетика композиції”, яка є результатом вичерпної дослідницької роботи. Вчений пропонує семіотичну модель для дослідження стратегії нарративного викладу (тобто точки зору), що ґрунтується на семіотичному підході [5]. Він описує чотирирівневу функціональну типологію точки зору та виділяє, як ми вже згадували раніше, фразеологічну, ідеологічну, психологічну та просторово-часову перспективи. Також опираємось на наратологічні теорії Б. Бахтіна, В. Виноградова, М. Баль [6, с. 92], В. Бута, Ф. Штанцеля [14, с. 19] та ін. Особливої уваги у студіях поняття точки зору заслуговує і праця Дж. Женетта [9], в якій дослідник чітко розмежовує дві категорії: перспективу – хто бачить? і акт самої нарації – хто говорить? Дж. Женетт пропонує аналізувати точку зору на основі концепту фокалізації – врегулювання інформації, що передається і суб’єкта (фокалізатора) через якого ця нарративна інформація фокусується. У своїй концепції фокалізації вчений виокремив зовнішню фокалізацію, де домінує точка зору та перспектива наратора та внутрішню, де домінує точка зору персонажа [3, с. 189.] Та слід зазначити, що перспектива рідко залишається незмінною впродовж всього твору, і знайти твір, до розповідь ведеться одним типом наратора, тобто точка зору є сталою від початку до кінця, досить складно.

Матеріалами для прикладової бази нашого дослідження слугують англійськомовні тексти неोजанру

художньої літератури страждання початку XXI ст. (2000 – 2010pp).

Література страждання (misery lit) – це жанр бібліографічної літератури, де головний герой триумфує перемагає особисту психологічну, а то й фізичну травму, що терзає та виснажує його ще з років дитинства.

Термін misery lit вперше було використано в публікаціях британського журналу “The Bookseller”. Синонімічні назви жанру mis lit – misery memoirs, mis mems, misery porn, trauma fiction [15, 16].

Термін є абсолютно новим, тому ми одними з перших робимо спробу його українськомовного тлумачення і перекладу. Під терміносполукою “misery lit” розуміємо “автобіографічні твори, в яких автор описує труднощі та випробування, пережиті в період дитинства”, також пропонуємо варіант перекладу “література страждання”.

Головний герой, як правило, у свій час страждав від психологічного тиску та приниження, морального, нерідко й відверто сексуального насилля. У творах відстежуємо, що найчастіше обставини складаються не на користь, а проти цього героя, адже його сім’я, родичі, близькі, сусіди і навіть органи місцевої влади та опіки або відповідальні за права дитини не помічають або вдають, що не помічають цих знущань та наруги і відверто ігнорують усі тривожні сигнали.

Твори misery lit – це словесно оформлені спогади автора з його нещасливого дитинства. Автори надають перевагу саме такому виду письма, тому що, за їхнім власним твердженням воно допомагає їм пережити травматичний досвід минулого і “загоїти” свої рани, – саме через це деякі дослідники називають misery lit ще й “healing literature” – та, що лікує і загоює.

Серед методів, використаних в даному дослідженні переважають описовий (узагальнення спостережень над зібраним матеріалом), комплексний теоретичний аналіз наукових доробків вітчизняних та зарубіжних вчених, а також метод наскрізного вписування (у процесі добору ілюстративного матеріалу).

Результати та їх обговорення. Підвищений інтерес до вивчення феномену точки зору можемо пояснити різноманітністю та багаточисельністю засобів її реалізації, тому пропонуємо перейти до розгляду двох основних способів реалізації точки зору (ставлення наратора до описуваних подій) на психологічному плані: структурувати події та персонажів нарації або з точки зору суб’єктивності, або з точки зору найбільшої об’єктивності [5]. Перший спосіб стосується точки зору стороннього спостерігача (зовнішня точка зору), а другий точки зору самого персонажа або всевидючого спостерігача, котрому якимось чином вдалося проникнути у внутрішнє ество цього персонажа (внутрішня точка зору). За наявності в тексті всевидючого спостерігача, читачеві описуються ментальні та розумові процеси, які за здорового глузду не підлягають можливості спостереження зі сторони, адже стосуються виключно внутрішніх переживань, глибинних почуттів та думок. Насправді цей сторонній всевидячий спостерігач може тільки здогадуватися про внутрішні переживання персонажа, але завдяки проекції зовнішніх рис поведінки іншої людини на

свій власний суб’єктивний досвід досягається ефект достовірності та правдивості передачі точку зору [5].

Основними засобами експлікації зовнішньої психологічної точки зору слугують лексичні фрази типу “він сказав”, “він зробив”, “він заявив”, “він підтвердив”, “він зауважив” та ін. Не слід ототожнювати з фразами “він подумав”, “він відчув”, які є очевидними індикаторами внутрішньої психологічної точки зору.

Пропонуємо розглянути кілька прикладів вживання зовнішньої психологічної точки зору:

Mother’s facial expression changed, *as if she were* deeply saddened. “Come on now”, *she said*, smiling, “for old times’ sake, call me ... call me Mom”, *she nearly pleaded*. [13, p. 279]

As evil as Mother had been when I lived in her house, *she seemed to have reached* new levels of hatred. With Father gone and me removed, *it appeared as if Russel* had become the target of Mother’s rage. [13, p. 165]

За умови присутності в творі зовнішньої психологічної точки зору поведінка персонажа описується з посиланням на факти, незалежні від описуваного суб’єкта, а сам текст опису є безособовим з навмисним підкресленням об’єктивізації опису та непричетності автора опису до конкретної дії. Ще однією можливістю творення зовнішньої психологічної точки зору є опис з посиланням на точку зору певного спостерігача. Спостерігач цей вдається до вживання таких фраз: “виявилось, що він подумав”, “безсумнівно, що він знав”, “здається, що йому було соромно” та ін. Б. Успенський називає ці модальні оператори “словами віддалення або відчуження” [5, с. 114].

В обговоренні психологічної точки персонажа слід наголосити на важливості можливого одночасного співіснування внутрішньої та зовнішньої точки зору. До прикладу, якщо поведінка персонажа А є описана персонажем Б, то читач націлений на внутрішню точку зору персонажа Б, в той час як А, об’єкт фокалізації, описується/подається із зовнішньої перспективи [5]. У свою чергу, у внутрішній точці зору доцільним є також виділити два способи опису персонажа: з власної точки зору самого персонажа та із перспективи ззовні, де наратор позиціонує себе як всезнаючий спостерігач.

У другому випадку ми виявляємо, що індикаторами внутрішньої свідомості є дієслова чуття та розумової діяльності. Вартою нашої уваги та аналізу, безумовно, залишається теорія Б. Успенського про перерозподіл психологічної точки зору на перцептивну та оцінну або як її ще називають валоризаційну [1, с. 74].

Перцептивна точка зору стосується процесів свідомості: відчуття, когніції, впливу і репрезентації дискурсу свідомості. Оцінна точка зору пов’язана з оцінками судженнями: що оцінюють і як. Між цими двома видами психологічної точки зору існує тісний зв’язок, бо відчуття і цінності переплітаються однаково і в розумових процесах, і в мові. Ментальні процеси як репрезентації внутрішнього досвіду є дієвими лінгвістичними індикаторами перцептивної точки зору в тексті. Свідомість людини має свою палітру емоцій. Внаслідок такої організації свідомість картини світу є продуктом опрацювання перцептивного, когнітивного й афективного досвіду та функціонує на

різних рівнях усвідомлення і тільки неповною мірою піддається вербальному описові [1, с. 208].

До дієслів лексико-семантичних груп розумових процесів належать:

– перцепції (to see, to hear, to feel, to notice, to observe, to watch) та ін.

“That night *I saw* everyone else’s family sitting in the school hall, but there was no sign of mine. Somehow I managed to ignore my disappointment and sing my song” [12, с. 36].

– когніції (to think, to say to oneself, to wonder, to remember, to recollect) та ін.

By leaving my childhood memories locked in that box, *I thought I could continue* living under the illusion that I was “normal” and that my parents were “normal”, when in reality that couldn’t have been further from the truth [12, с. 72].

– афекції (to like, to frighten, to hate, to scare, to enjoy, to annoy) та ін.

“*I felt more ashamed and guilty* than *I had ever felt* in my life, *hated myself* for taking so long to see my parents for who they really were – a pedophile and a mother so obsessive she failed to witness her daughter’s abuse [10, с. 186].

Елементарний вияв внутрішньої перспективи – нарація від першої особи, персонажем, який є учасником подій, суб’єктивність якої можна ідентифікувати певними лінгвальними рисами: дейксісом (використанням займенника 1-ої ос. одн.), у часовій перспективі теперішнього, зосереджуючи когніції й оцінки у точці зору мовця. [1, с. 75]

Пропонуємо коротко ознайомитись з термінологією та визначенням поняття “дейксіс”:

“Дейксіс” – це місцезнаходження та ідентифікація осіб, об’єктів, подій, процесів та дій, про які розповідається або згадується в розмові відносно просторово-часового контексту, який створюється та підтримується в процесі висловлювання; та як правило, участі в ньому хоча б одного мовця та щонайменше одного адресата [11, с. 647].

Дейксіс розглядаємо двобічно:

а) в термінах впливу соціо-просторово-часових умов акту комунікації на вибір форми;

б) в термінах граматичних та лексичних систем мови, що служать для вказування та відображення цих умов. Це дозволяє з’ясувати яким чином мовець (той, хто “говорить”) використовує конкретну ситуацію для здійснення орієнтації в просторі і часі; або ж які саме лексичні засоби має дана мова для втілення цих цілей.

Оскільки усі твори неोजанру художньої літератури страждання *misery lit* написані від першої особи однини, то можемо сміливо стверджувати про присутність так званої *I-narration* та оповідної перспективи від 1-ої особи однини у кожному з них. Зважаючи на

це, вважаємо доцільним детальніше розглянути тип оповіді від першої особи, іншими словами точки зору обмеженої оповідачем (first person limited):

“One of the scenes that has always remained clear in my head was saying goodbye to Jimmy on the doorstep of the foster home. He was crying and I wanted to as well, *but didn’t dare to show my feelings to anyone*. Someone had told me that Jimmy would be coming back home as well in a couple of weeks, but *I didn’t believe it. I think I must overheard* something that told me they were lying. I knew they were going to separate us and it broke my heart. *I’d hated it* at the foster home, but at least I’d had Jimmy with me” [7, с. 9].

“*I was paralyzed*. I couldn’t look at her. All I could do was continue to hold her. Time sped by and I still could not open my mouth. Here was a woman in my arms, now a major part of my life, who had just opened her soul to me and I...” [13, с. 220].

“The moment my dad came home is something *I will remember* all my life. I was at my nan’s. Indeed, the whole family was there: Mum, Nan, Paul, Andrew and even Katie. I sat on the sofa, staring at the floor, unable to watch him enter the house. Instead of being angry with him for denying the charges, *I was scared. I was terrified* that he would hate me, and that he would never forgive me for what I had done” [10, с. 71].

Дані фрагменти, взяті з творів авторів сучасного неोजанру британської літератури страждання, є прикладами застосування внутрішньої психологічної точки зору. За умов такої нарації саме психологічна точка зору набуває найширшої реалізації. Читач намагається співставити себе з героєм, і ми спостерігаємо високий ступінь емпатії, тобто співпереживання, а це чи не головне завдання більшості творів художньої літератури. Втім така оповідна перспектива має і свої недоліки, адже автор зазнає значних обмежень: оповідач (у творах літератури страждання він і є головним героєм) може розповісти тільки про те, що з ним безпосередньо відбувалось і що він бачив особисто; про події, які відбулись за його відсутності він не в праві говорити. Сторінки цих творів містять лиш ту інформацію, яку пропустив через призму власного сприйняття головний герой, а це зумовлює суб’єктивну оповідну перспективу.

Висновки. Точка зору, кут бачення, оповідна перспектива, фокалізація, позиція ведення оповіді, ракурс – це чисельний синонімічний ряд, що позначає одне й те ж поняття [4]. Точка зору є об’ємним та комплексним питанням сучасної наратології, дискурс – аналізу і текстолінгвістики [8, с. 213], тому однозначно потребує глибшого теоретичного вивчення та об’єктивного висвітлення практичних ілюстрацій і результатів наших досліджень у подальших наукових публікаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бехта І.А. Авторське експериментаторство в англомовній прозі ХХ століття. – Львів : ПАІС, 2013. – 268 с.
2. Бехта І.А. Дискурс наратора в англомовній прозі : [монографія] / І. А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
3. Женетт Ж. Повествовательный дискурс [Discours du recit] / Жерар Женетт. – Фигуры. Т.2. – М. : 1998. – С. 60-280.
4. Ткачук О. Наратологічний словник. – Тернопіль : Астон, 2002. – 173 с.
5. Успенский Б.А. Поэтика композиции / Б. А. Успенский. – СПб : Азбука, 2000. – 352 с.
6. Bal M. Narratology: Introduction to the theory of narrative / Mieke Bal. – Toronto : University of Toronto Press, 1985. – 274p.

7. Elloit J. The little prisoner. – London: Harper Collins Publishers, 2005. – 314 p.
8. Fowler A. Kinds of literature. An introduction to the theory of Genres and Modes / A. Fowler. – Oxford, 1982.
9. Genette G. Narrative Discourse Revisited // Trans. By J.E. Lewin. – Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1988. – 176 p.
10. Latchem – Smith J. Daddy's little girl. – London: Headline Review. 2007. – 283 p.
11. Lyons J. Semantics / J.Lyons – vol.2. – Cambridge, NY: Cambridge Univ. Press, 1977. – 897 p.
12. Manning M. Nobody will believe you. – London: Ebury press. 2015. – 319 p.
13. Pelzer D. A man named Dave. – London: Orion Books Ltd., 2002. – 426 p.
14. Stanzel F. A Theory of Narrative / Franz Stanzel. – New York: Cambridge University Press, 1984. – 308 p.
15. Collins English Dictionary. 12th ed. URL: [http:// www. Collinsdictionary.com](http://www.collinsdictionary.com)
16. Longman Dictionary of Contemporary English. URL: [http://www. Idoceoutline. com](http://www.odoceoutline.com)

REFERENCES

1. Bekhta I.A. Author's experimentation in English prose of the twentieth century. – Lviv: PAIS, 2013. – 268 p.
2. Bekhta I.A. Narrator's discourse in English prose : [monograph] / I.A. Bekhta. – K. : Hramota, 2004. – 304 p.
3. Genette G. Narrative discourse / Gerard Genette. – Figures. Vol. 2. – M.: 1998. P. 60-280.
4. Tkachuk O. Narratological dictionary. – Ternopil: Aston, 2002. – 173 p.
5. Uspenskyi B. Poetics of composition / B. A. Uspenskyi. – Azbuka, 2000. – 352 p.

Ways of explication of internal psychological narrative perspective in the novels of postmodern British misery literature

U. V. Ryzha

Abstract. The article is devoted to the investigation of ways of explication of narrative perspective in the novels of postmodern British misery literature. In particular, B. Uspenskyi's theory on approaches to the point of view interpretation is analyzed, where the scientist develops a fourfold typology: ideological, phraseological, spatio-temporal and psychological planes of pov. The focus is on the study of psychological point of view. It is found that the psychological point of view, in turn, is divided into external and internal, which affects the objectivity or subjectivity of the transmission of information; and perceptual and evaluative, depending on the use of the verbs of the lexico-semantic groups of mental processes.

Keywords: *point of view (narrative perspective), psychological pov, external, internal, perceptual, evaluative pov.*